

Альона Ткач

*студентка 1 курсу факультету історії,
права та публічного управління Житомирського державного
університету імені Івана Франка (о.п. «Середня освіта. Історія
та громадянська освіта»)
(науковий керівник; к.і.н. О.В. Маркевич)*

ІСТОРИЧНА ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА ЯК СПОСІБ ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ТА ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ

Анотація. У статті здійснено аналіз ролі історичної художньої літератури як ефективного засобу популяризації історичних знань у суспільстві, а також розвитку читачьких навиків у шкільному віці. Розглянуто особливості поєднання художнього вимислу з історичною достовірністю, визначено потенціал використання історичних романів і повістей у процесі викладання історії. Наголошено на значенні художньої літератури у формуванні історичної пам'яті, мислення та зацікавленості широкої аудиторії проблемами минулого.

Ключові слова: історична художня література, історичний роман, популяризація історії, історична пам'ять, історична освіта, історичне мислення.

Alona Tkach

*1-st year student of the Faculty of History,
Law and Public Administration
of Zhytomyr Ivan Franko State University
(specialization «Secondary Education. History and Civic Education»)
(Supervisor: PhD in History O. V. Markevych)
Associate Professor of the Department of World History*

HISTORICAL FICTION AS A WAY OF POPULARIZING AND STUDYING HISTORY

Abstract. The article analyzes the role of historical fiction as an effective means of popularizing historical knowledge in society, as well as developing reading skills at school age. The study examines the features of combining artistic imagination with historical authenticity and determines the potential of using historical novels and short stories in the process of teaching history. Particular attention is paid to the importance of fiction in the formation of historical memory, historical thinking, and the interest of a wide audience in the problems of the past.

Keywords: historical fiction, historical novel, popularization of history, historical memory, historical education, historical thinking.

Постановка проблеми. Історична художня література виконує функцію посередника між академічною історичною наукою та суспільною свідомістю. Завдяки художнім засобам письменники мають можливість інтерпретувати історичні події, створювати переконливі образи історичних діячів та відтворювати соціально-культурний контекст певної епохи. Це сприяє формуванню стійкого інтересу до історії та підвищенню рівня історичної культури суспільства. У навчальному процесі художня література розвиває читацькі компетентності учнів, критичне мислення та мотивацію до вивчення історичного минулого. Яскраві художні образи залишають глибокий емоційний слід і здатні впливати на формування громадянської самосвідомості та національної ідентичності молодого покоління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що проблема взаємодії історичної науки та художньої літератури привертала увагу багатьох дослідників, а також фахівців методики навчання історії. Зокрема, Наталія Яковенко розглядає можливості використання на уроках історії різних видів навчальних текстів, в тому числі художню літературу [4, с. 116-130]. Також вона наводить приклади інтегрованих уроків, де гармонійно поєднуються історія та література [4, с. 165]. У працях істориків та літературознавців підкреслюється, що історичний роман може виступати своєрідним посередником між науковими знаннями та читачем. Завдяки художнім образам, сюжетній динаміці та емоційній насиченості літературний твір здатний зробити історичні події зрозумілими. Нами опрацьована Навчальна програма, затверджена Міністерством освіти і науки України 2022 року, яка дозволяє визначити який саме період вивчається у кожному класі [3].

Метою статті є визначення ролі історичної художньої літератури у процесі популяризації історичних знань та дослідження можливостей її використання у навчальному процесі. Аналіз основних творів, які є програмовими при вивченні української літератури, водночас яскраво відображають історичну епоху, використання яких можливе під час проведення інтегрованих уроків.

Виклад основного матеріалу. Історична художня література відіграє значну роль у формуванні історичної пам'яті суспільства. Через літературні образи та сюжети відтворюються уявлення про події минулого та видатних історичних діячів. Особливої уваги заслуговує використання історичних літературних творів у процесі викладання історії. Художні тексти можуть застосовуватися як додаткове джерело інформації, що сприяє поглибленню знань студентів і учнів. Зокрема, уривки з історичних романів можуть використовуватися під час аналізу певних історичних подій або для ілюстрації соціально-політичних умов певної епохи [2, с. 40].

Крім того, читання історичної художньої літератури сприяє розвитку критичного мислення. Порівнюючи художній опис подій із науковими дослідженнями, студенти вчаться аналізувати історичну інформацію та оцінювати її достовірність. У сучасному культурному просторі популярність історичних романів залишається досить високою. Значну роль у цьому відіграє масова культура, зокрема екранізації відомих літературних творів. Фільми та телесеріали, створені на основі історичних романів, привертають увагу широкої аудиторії та стимулюють інтерес до вивчення історії.

«Тіні забутих предків» є прикладом того, як художній твір стає потужним інструментом для вивчення антропології, етнографії та мікроісторії. Фільм був знятий кіностудією імені Олександра Довженка та присвячений 100-річчю з дня народження Михайла Коцюбинського. Використання літературної першооснови (повість М. Коцюбинського, 1911) у поєднанні з її кінематографічною інтерпретацією (фільм С. Параджанова, 1964) створює об'ємне сприйняття минулого.

Варто зазначити, що історична художня література не лише популяризує знання про минуле, але й формує певний емоційний зв'язок читача з історичними подіями. Через долі персонажів, опис побуту, традицій та соціальних відносин письменники створюють цілісну картину життя певної епохи. Завдяки цьому читач отримує можливість не просто ознайомитися з історичними фактами, а й відчувати атмосферу часу, зрозуміти мотивацію історичних діячів та суспільні процеси, що впливали на розвиток держави [2, с. 42].

Художнім джерелом є соціально-побутова повість-хроніка «Кайдашева сім'я» Івана Нечуя-Левицького (1878 р.), де змальовується життя українського села після скасування кріпацтва. Детальний опис побуту доводить, як матеріальний світ і дефіцит ресурсів формували соціальну психологію та провокували деструкцію патріархальних цінностей. Повість дозволяє студентам проаналізувати «болючість» земельних реформ XIX століття через призму приватної історії, де кожна суперечка за межу є відображенням глобальної економічної кризи селянства [1].

В українській літературі історичний роман посідає важливе місце у формуванні національної історичної пам'яті. Твори, присвячені козацькій добі, періоду Київської Русі або подіям XX століття, допомагають відтворити складні історичні процеси у зрозумілій та доступній для читача формі. Значна частина таких творів спирається на історичні джерела, хроніки, літописи та наукові дослідження, що підвищує їхню пізнавальну цінність [2, с. 39].

Звернемо увагу на роман Івана Багряного «Тигролови». Це не просто пригодницький роман, а історичне свідчення про долю українців в тоталітарній імперії. Твір є безцінним джерелом для вивчення сталінського терору. Опис потяга «Дракона», що везе в'язнів у Сибір, є метафорою всієї радянської каральної системи. Постать майора Медвина - це узагальнений образ працівника НКВС, що дозволяє студентам проаналізувати психологію ката та механізми державного терору. (XX ст.) Роман підійде для теми: *«Українська людина в умовах тоталітаризму»*, де демонструється, як козацька волелюбність та індивідуалізм стає інструментом виживання та боротьби проти системи.

Якщо зосередитися на сучасних класиках, то не можемо забувати про Ліну Костенко, яка не лише пережила складні випробування, а творила у час, коли система «ламала» їй подібних. У романі у віршах «Маруся Чурай» (1979 р.) події розгортаються у 1650-х роках, у розпал Визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького. Через художні образи учні мають змогу дослідити побут козацького міста (Полтави), юридичні норми того часу (судочинство), постать Б.Хмельницького та роль пісні як засобу збереження національної пам'яті («Пісня – це також зброя»). Ліна Костенко надзвичайно точно описує хату Чураїв, традиційного одягу, страв, звичаїв сватання та весілля.

Робота з художніми текстами дозволяє поєднати історичний аналіз з літературним осмисленням минулого, що сприяє формуванню комплексного бачення історичних процесів. Такий

підхід розвиває навички інтерпретації джерел, уміння порівнювати різні типи історичних наративів та критично оцінювати інформацію [5, с. 45].

Висновки. Історична художня література поєднує історичну науку та художнє відображення, роблячи складні історичні процеси доступними для широкого загалу через художні образи, емоційну насиченість та сюжетну динаміку. Літературні твори не лише популяризують знання про минуле, а й формують емоційний зв'язок читача з історичними подіями, сприяючи створенню цілісної картини епохи через опис побуту, традицій та соціальних відносин. Використання історичної художньої літератури на уроках історії має значний дидактичний потенціал. Художні тексти можуть застосовуватися як додаткове історичне джерело для поглибленого вивчення соціально-побутових умов, юридичних норм, психології історичних діячів та механізмів функціонування політичних систем. Також вдало поєднуються під час проведення інтегрованих уроків, які можуть бути побудовані на аналізі програмових творів, що яскраво відображають певні історичні епохи.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Джей Джи. «Кайдашева сім'я». Аналіз (паспорт твору). *Dovidka.biz.ua*. URL: <https://dovidka.biz.ua/kaydasheva-sim-ya-analiz/> (Дата перегляду 10.03.2026)
2. Миронець Н. Художня література як джерело вивчення історії. *Український історичний журнал*. 1971. №7 (124). С. 39-46. URL: <https://nasu-periodicals.org.ua/index.php/uhj/article/view/17109> (Дата перегляду 10.03.2026)
3. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. Історія України. Всесвітня історія. 6-11 класи. *Міністерство освіти і науки України*. 2022. 106 с. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navchalna.programa.2022.WH.HU.6-11.pdf> (Дата перегляду 10.03.2026)
4. Яковенко Г.Г. *Методика навчання історії: навчально-методичний посібник*. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. 324 с.
5. Яковенко Н. М. *Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст.* Київ: Генеза, 2005. 584 с.